

Könyvtár a „kultúrforradalomban”

A *Szabad Nép* könyvtárról és olvasásról (1945–1956)¹

SONNEVEND Péter

A tanulmány „A magyarországi könyvtáriügy története a Rákosi-korszakban 1945-1956” című kutatási program keretében készült.

Bevezetés

„Magyarországon a múltban tudatosan elzárták a nagy tömegek elől a felvilágosító betűt. [...] A kiadványok drágák voltak, azon kívül a főispánok, szolgabírók, rendőrkapitányok, ha kellett, fegyverrel is megakadályozták a felvilágosító irodalom terjesztését” – írja a *Szabad Nép* (a továbbiakban: SZN), a kommunista párt központi napilapja „új magyar közkönyvtárakat” követelő írásában az 1945. október 21-i számában.²

Alábbiakban a SZN könyvtári tematikájú írásait tekintjük át, érzékeltetve a kommunista napilap – egyben a központi pártpropaganda – könyvtárpolitikai felfogását, a kibontakozó kulturális forradalomban a könyvtárnak szánt – meglehetősen alárendelt – szerepet. Első idézetünk már egyértelművé teszi, hogy itt szó sincs holmi szakmai célokat megfogalmazó szövegekről, sokkal inkább a politikai harc célját szolgáló, publicisztikai eszközökkel vívott éles „harcról”. A kommunista sajtó stílusa – miközben merít a

militarista fogalomtárból – nálunk is kialakította a totalitarizmus sajátos nyelvi világát.³

Az idézett cikk a továbbiakban így folytatódik: „Az új Magyarország egyik legfontosabb feladata, hogy pótolja azt, amit a reakció tudatosan elmulasztott, emelje a dolgozó tömegek kulturális színvonalát. [...] A kormány [...] régi, sajtó sebet gyógyítana be, ha módot találna új közkönyvtárak létesítésére. [...] Minden városban, minden faluban könyvtárt kell szervezni, s azokat csak haladó szellemű könyvekkel ellátni. Ezzel két célt szolgálnának: a felvilágosító irodalomra váró nagy tömegeket megszabadítanák a selejtes irodalomtól és egyben piacot teremtenének komoly, színvonalas könyvek számára. [...] Budapesten csak a Fővárosi Könyvtárban mutatkozik mozgalmassabb élet. Hajdú Henrik, a könyvtár új igazgatója [...] azt mondja: könyvtár kell mindenhová, az üzemekbe, városokba, községekbe. A vidéki városokban meg kell szervezni a mozgókönyvtárakat, amelyek a tanyákat és a kisebb falvakat látnák el megfelelő ol-

vasmányokkal. [...] *A Magyar Kommunista Párt, a dolgozó nép pártja, kultúrprogramjához híven, részt követel és vállal ebben a munkában.*”

A figyelmes olvasó számára itt összeáll az érdemi, akár hosszabb távon is érvényes mondandó: könyvtárakat a dolgozóknak + a „selejtes” helyett „felvilágosító” irodalom kell + állami pénzek, kommunista irányítás mellett. A ki nem mondott mögöttes tartalom is lényeges: más olvasók nem kellenek + mi döntjük el, mi a selejt + az állam mások analóg törekvéseit ne finanszírozza.

Elemzésünk a kiépülő (1945–1947), majd monopol helyzetű (1948–1953), s utolsó éveiben (1954–1956) kissé megrendült diktatúra keretében kívánja láttatni a könyvtári tematikájú írásokat. Ki fog derülni, hogy a professzionális mondanivaló mindig alárendelt szerepet kap a politika (pártideológia) érdekeihez képest. Mindenesetre a SZN majdnem 12 éven át a kommunista párhatalom egyik legerősebb szellemi fegyvere volt, nem utolsósorban hatalmas példányszámával, az összes munkahelyre vonatkozóan elrendelt „Szabad-Nép-félórákkal”.

A vonatkozó cikkek és hírek keresésében több megközelítést is kipróbáltunk: a szakkifejezések (tömegkultúra, népkönyvtár) mellett nevekre (*Dienes László, Varjas Béla*) is kerestünk. Minden érdemi írást érinteni fogunk, csak a rövid cikkek és hírek tömegéből kényszerültünk kiválogatni a fontosabbakat (jellemzőbbet). Érdekes szöveggyűjteményt lehetne összeállítani – például szoros időrendben – az összes cikkből és hírből 1945 márciusának végétől 1956 novemberének elejéig.

A könyvtár hivatása: állásfoglalások és tennivalók a könyvtárügy terén

A kezdet

1945 nyarán a Budapesti Nemzeti Bizottság volt a baloldal egyik erős bázisa. *Szakasits Árpád* itt fogalmazta meg az elsőrendű tennivalókat: ● a népbíróságok utasítsák el azokat a politikai erőket, amelyek a „rosszul értelmezett emberiség nevében” igyekeznek közbelépni ● emelni kell a rendőrök fizetését (a kommunisták legfőbb eszköze ekkor a rendőrség) ● a Nemzeti Bizottságok mindenütt ellenőrizzék az alsó és középfokú iskolák tanerőinek munkáját, valamint a tankönyveket ● „*haladéktalanul végre kell hajtani a könyvtáraknak, könyvkereskedéseknek és kiadóvalalatoknak a fasiszta sajtótermékektől való megtiszt-*

títását” ● az e célból létrehozott „*ifjúsági brigádok feladata legyen a könyvtárak ellenőrzése*”.⁴

Nem kell indokolni, mennyire abszurdnak tűnik – józan belegondolás után – „ifjúsági brigádok” könyvtári „illetékessége”. Azt érdemes kiemelni, hogy politikai szintű törekvések (népbíróságok működése, rendőrség, oktatás) mellett kap helyet a könyvtárak megtisztítása.

1946 legelején *Horváth Márton* felelős szerkesztő vezércikket írt a lapba *Szívós harcban* címmel, melyben elsőrendűnek látja a gazdasági harc sikerét, mert a „nyomorúság” mindent akadályoz. Bevezető mondatában így érvel: „*Nincs igazi szabadság és demokrácia, amíg a táplálkozás, ruházkodás és a fűtött szoba a gazdagok előjoga. Nincs igazi sajtószabadság, amíg a papírhányó fojtja belénk a szót. Hiányzik a kutatás szabadsága, amíg a könyvtárak, laboratóriumok ajtaja zárva van. A szabad, demokratikus nevelés is megbukik a szénszünet akadályán.*”⁵ Látjuk, a könyvtárak itt is kiemelésben részesülnek.

A kommunista párt könyvtárhálózatot szervez

Egy évvel később, 1947 legelején *Molnár Miklós*, a lap vezető publicistája ismertette és indokolta a kommunisták könyvtárfejlesztési törekvését. „*Magyarország a ríktó ellentétek országa volt kulturális téren is. Az egyetemi, akadémiai, múzeumi könyvtárak hatalmas olvasótermeiben [...] kutatott néhány tucat egyetemi hallgató, tanár és szakíró. [...] A négy nagy budapesti könyvtár közel kétfélmillió gyűjteménye nem teszi hozzáférhetővé a műveltséget a faluk és külvárosok lakói számára. [...] A könyvek demokráciáját akarja megteremteni a Magyar Kommunista Párt mozgalma népkönyvtárak szervezésére. [...] Országos gyűjtés indul meg a napokban. [...] A vidéki városok pártkönyvtárait igyekezünk nyilvános könyvtárakká átszervezni. [...] A Szabad Föld könyvtári bizottságok és olvasóköri minden erejükkel igyekeznek lerakni a falusi népkönyvtárak alapjait.*”⁶

A *Szabad Föld* című falusi lap körüli szervezkedés (Szabad Föld Falusi Esték előadásorozat stb.) is kommunista szerveződés. Pár héttel később a lap ismét visszatért e témára.⁷ 1948 áprilisában pedig két írás is szól a témáról, hisz már az ezredik népkönyvtár megszületését lehet ünnepelni.⁸

1947 májusában *Horváth Márton* „belső” vezércikket írt *Munkásság és művészet* címmel.⁹ A széles merítésűnek szánt írás azt állítja, hogy az írók és művészek visszavonulnak a jelenkor életétől: *Hemingway*

„kaliforniai villájában él, visszavonultan a világtól”, Malraux „biztos öblöt talált De Gaulle árnyékában” [csinos képzavar!], Steinbeck „kicsinyes pszichológizálással foglalkozik” stb. Ellenben idehaza a munkások festenek, írnak. Az irodalom terén is csupa gond: a „megfizethetetlen áru könyveket fokozatosan hozzáférhetővé teszik az üzemi, szervezeti [sic! – S.P.], falusi könyvtárak. De gyökeresebb változásra van szükség.” A polgári irodalom dekadens, visszahúzó. „Új beállítottságra van szükség, [...] az új közönséget nevelni kell. A jó irodalommal való foglalkozás legyen tömegmozgalom.”

1947 szeptemberében Keszi Imre, egyre inkább a lap egyik frontembere, megszüli a nagy kifejezést, melynek több évtizedes sikerútja lesz: „Olvas a nép... Egy üzemi és egy közkönyvtár életéből”.¹⁰ A cikk tartalmára később visszatérünk.

1948 augusztusában látott napvilágot az eddigi legterjedelmesebb (mintegy harmadoldalmi) terjedelmű cikk e sokat mondó címmel: *Kiszolgálja vagy fejlessze munkásolvasói ízlését az üzemi könyvtár?*¹¹ A cikk részleteivel még foglalkozunk, most a következtetést idézzük a cikkből. A sok bizonytalanságról nem a könyvtárosok tehetnek, hisz „nem kaptak irányítást. Nem tudják még azt sem, hogy melyek azok a könyvek, amelyek okvetlen szerepeljenek, s melyek azok, amelyeknek nem szabad szerepelniük egy-egy üzemi könyvtárban.” A szakszervezeti központban lesz végre könyvtári felelős, a könyvtárosokat meg összel tanfolyamon képezik majd ki. Így lesz biztosítható, hogy a címben megfogalmazott kérdésre érdemi válasz – tehát nevelni kell! – szülessen.

Az év a „fordulat éve”, ahogy Rákosi Mátyás nevezte. A kommunista párt monopol szerepet vívott ki, megtörte politikai ellenfeleit és vetélytársait, élvezve a szovjet jelenlét támogatását. Az üzemi könyvtári olvasás szintjének firtatása kapcsolódott az év nagy jelhez, a „kultúrforradalomhoz”. Erről a kérdéstről Lukács György is írt még májusban *Kultúrforradalom és népi demokrácia* című cikkében¹². A kommunista vezetők gondolatmenetét követve törvényszerűnek ítéli, hogy a politikai és gazdasági forradalmat a kulturális is kövesse. Összeköti a gazdasági és kulturális haladást: a „munkaverseny” segíti az dolgozói öntudat formálódását. „A dolgozó tömegek ilyen fejlődése mennyiségileg is, minőségileg is magasabb kultúrigenyeket fejleszt ki”, – állapítja meg Lukács. E fejlődést segíti az állam új kulturális politikájával, a kezében lévő intézményi eszközök (kiadók, rádió, film stb.) felhasználásával. Az egész folyamat irányítása a marxistákra vár, hogy az „új kultúrára való

nevelés” eredményes legyen. „Ennek a fejlődésnek tartalmat és irányt kell adni, s szigorúan meg kell húzni a határokat a régi társadalomból ránk maradt durva és előkelő gicccsel szemben, élesen meghúzni a határokat az emberek gondolat- és érzésvilágát elszűkítő, eltorzító dekadens világnézetekkel szemben.” Fontos látni, hogy nem harmadosztályú „káderek” lépnek fel a kultúra politikai hasznosításáért, hanem a nemzetközileg is jegyzett marxista filozófus. Alig egy-két év múlva majd ő kapja meg a „torzító nézetek” vádját, s kerül a kitaszítottak padjára.

A monopolhelyzetben lévő párt mondanivalója

Az egyesült munkáspárt, új nevén a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) programnyilatkozata területünkről elég halvány irányelvet fogalmaz meg: a párt támogatja „az iskolán kívüli népoktatás és népművelés messzemenő állami támogatását, szaktanfolyamok, kultúrhetek, népkönyvtárak, téli és esti iskolák, előadássorozatok, munkásakadémiák, parasztfőiskolák stb. szervezését, szakszervezetek és más társadalmi tömegszervezetek oktató munkájának felkarolását.”¹³

1949 júliusának végén – a Rajk elleni hajsza kezdetén – megjelenik az „éberség” lidérce a könyvtárak „frontján” is. Szántó Miklós, a szerveződé Nép művelési Minisztérium egyik főosztályvezetője ír cikket e sokat mondó címmel: *Ellenség a könyvtárakban!*¹⁴ „A munkásmozgalomnak – írja – mindig egyik erős fegyvere volt a könyv”. Ez a szerep változatlanul érvényesül, ám sok üzemi vezető felelős „megfelekezett erről”. „Könyvtáraink tömve vannak fasiszta, népellenes szemetekkel.” A nagy üzemi könyvtárak (MÁVAG, Salgótarjáni Acélgár stb.) állományának felét, sőt akár 70%-át kellett kiselejtezni, s még jó, ha ezeket nem küldték – „támogatás” gyanánt – újonnan szerveződő gépállomásokra. A cikkíró szerint „van igény az olvasásra”, sőt, „dolgozóinkban hallatlan igény van a tudásra”: „egyik textilgyárunkban 2000 dolgozóból 1000 rendszeresen olvas” [kiemelés az eredetiben]. Követni kell a szovjet példát: ott a „könyvtárak a népnevelés fontos eszközei”, „szakképzett könyvtárosok százazrei segítik a dolgozókat az olvasásban”. A szerző következtetése: „Itt az ideje, hogy helyrehozzuk a hibákat, söpörjük ki a fasiszta és burzsoá szemetet könyvtárainkból! Vizsgáljuk át a könyvtárosok széles hálózatát [sic! S. P.], és szabadítsuk meg könyvtárainkat az oda nem való ellenséges elemektől.” Mindezt a legelső cél végett: „az olvasás mindenkor segítse munkásmozgalmi

céljaink gyors megvalósítását. A könyvtár segítse a politikai feladatok végrehajtását.” Targyszavakban: selejtezni kell könyvet és könyvtárost egyaránt, a politika (a párt politikájának) érdeke érvényesüljön mindenkifelett.¹⁵

Októberben Dobos Piroska pártmunkás szól az induló olvasómozgalomról és az első hathetes könyvtárosképző tanfolyamról.¹⁶

1949 novemberében rövidebb cikk ismerteti az Országos Dokumentációs Központ (ODK) feladatkörét.¹⁷ A cím a szovjet tudomány eredményeinek jobb hozzáférését emeli ki, emellett megtudható, hogy a központ tartja majd nyilván az országba érkező tízezer külföldi folyóirat lelőhelyét, a szovjet szakmunkák fordításait.

Az országgyűlés decemberben tárgyalta az ötéves terv előirányzatát. A preambulumból és 51 paragrafusból álló dokumentumot közölte a lap is.¹⁸ A 45. par. 2) alpontja szól a könyvtárakról: „*Messzeemenően ki kell fejleszteni a népkönyvtári hálózatot az üzemekben, a falvakban, a gépállomásokon és a szövetkezetekben. A tervidőszak alatt 20 új körzeti könyvtári központot kell létesíteni.*” A tudományos és szakkönyvtárakról vagy dokumentációról egyetlen szó sem íródott.

Az MDP 1951 februárjában tartott II. kongresszusán Révai József népművelési miniszter (egyben az ideológiai tevékenység irányítója) hosszú beszédben foglalta össze az eredményeket és a célkitűzéseket. A könyvtárak vonatkozásában – meglepő módon – csupán számokat sorolt:

- 1948-ben 600 falusi népkönyvtár 1950-ben 1600 (450 ezer kötet állománnyal),
- 1954-ig (az első ötéves terv végére) 4000 falusi népkönyvtár lesz,
- 1951 februárjában 2358 üzemi könyvtárban egy milliós állomány,
- 1954-ben már 3000 könyvtárban 3 milliós állomány lesz.¹⁹

Szeptember elején országos népművelési konferenciát tartottak, ahol felszólalt Révai József is.

Beszédét a központi pártlap kivonatolva közölte.²⁰ Révai a kultúra terén egyfajta Hamupipókéknak látta a könyvtárosokat: „*Nem kevésbé fontos része a mi munkánknak a könyvtármunka. Nyomatékosan figyelmükbe ajánlom ezt az intenzív, szerény, csendes, lassú, de annál fontosabb munkát.*” Szerinte a „*művészeti tömegmunkával*” szemben a „*könyvtárosi és könyvtármunkát kissé elhanyagoltuk*”. A mai olvasó valami leereszkedő vállon veregetést, sőt, akár enyhe (merő?) cinizmust is kiérez Révai szavaiból.

Októberben Lenkei Lajos ír elvi fontosságú cikket, melynek már a címe is „magasröptű”: „*A könyvtárak a népművelés váraí*”.²¹ Igen jól megkerüli azt a kérdést, hogy a papírhány miatt minden kiadvány (még a Szabad Népét is) példányszámát csökkenteni kényszerülnek. A szerző „pozitív” módon adja elő a helyes felfogást. „*könyvkiadásunk nehezen tart lépést a dolgozók egyre növekvő olvasási igényével. Egyre inkább az lesz a helyzet, hogy távolról sem tudjuk könyveinket annyi példányban kiadni, ahány vásárlójuk akadna. Ezért egyre nagyobb szerep vár könyvtárainkra, egyre növekszik azoknak az olvasóknak a tömege, akiket könyvtárainknak kell kielégíteniük.*” A szerző Révai félévvel korábbi számait már felüllicitálja: szerinte az ötéves terv végére nem három, hanem négyezer népkönyvtár lesz az országban.

Az év novemberében a pártlap vezércikkben elemzi a falu kulturális életének helyzetét, az itt elvégzendő feladatokat.²² A könyvtáraktól – mi mást lehetne! – a „*reakció és a maradiság elleni harcot*” várja el, ugyanakkor önkritikusan megállapítja, hogy bár egy év alatt a falusi olvasók száma megnégyszereződött (45-ről 170 ezerre), „*ez azonban még mindig kevés*”. E téren a helyi tanácsok végrehajtó bizottságainak kell komolyabb szerepet vállalniuk.

1952: a minisztertanácsi határozat (az „első könyvtári törvény”)

A határozatról a lapban Nemes Dezső népművelési minisztériumi vezető számolt be.²³ Természetesen azal kezd, hogy ez „*pártunk kezdeményezésére*” született meg, ami nem is kétséges. Az átfogó határozat megszületését a már elért jelentős eredmények tették lehetővé. A 150 éves Országos Széchényi Könyvtár olvasóinak száma 15 év alatt 17-ről 84 ezerre nőtt, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózata 1951-ben 1,8 millió kötetet forgalmazott, a legjobban fejlődő „üzemi könyvtárak” rendszere havonta 300 000 kötet olvasmányt adott a dolgozó tömegeknek, 1700 falusi könyvtár márciusi jelentése 180 000 kölcsönzésről számol be stb.

A határozat „*végrehajtásával a könyvtárak munkája szervezettebbé válik*”. Létrejön az „*állami könyvtárak egységes rendszere, amely biztosítja a tudományos könyvtárak segítségét a városi, községi, szakszervezeti és szövetkezeti könyvtárak számára*”. Ennek érdekében létrehozzák a megyei és járási könyvtárak hálózatát. „*A határozat a helyi tanácsokat teszi a könyvtárak gazdáivá*” (elhelyezés, anyagi szükségleteik kielégítése stb.). A cikk szól a könyvtárosképzés

fejlesztéséről (nappali és esti-levelező képzés, tanfolyamok). Végül Gorkij-idézet fejezi ki az eszmei mondanivalót: „*A könyv a szocialista kultúra leghatalmasabb fegyvere*”.

1952 augusztusának végén megszületik a központi pártlap első vezércikke a könyvtárakról, már címevel is felszólítva azok munkájának fejlesztésére.²⁴ E fontos írás két gondolati egységre tagolható. Közel a fele arról szól, mekkora utat tett meg a könyvkiadás és a könyvtárhasználat a háború előtti helyzethez viszonyítva.

Élénk színekkel – Mikszáth- és Móricz-idézzel is alátámasztva – állítja szembe a hajdan nem olvasó, könyvhöz szinte nem jutó dolgozó népet a mostanáig elért eredményekkel, mikor egyes nagykönyvtárak egy hónap alatt fogadnak annyi olvasót, mint régen egy év alatt. A tömegkönyvtárak hálózata (3000 szakszervezeti és 3200 városi-falusi könyvtár) havonta egymillió kötetet forgalmaz. A vezető szakmák (nyomdászok, vasasok) képviselőinek mintegy negyede rendszeres olvasóvá vált. A korábban legelmaradottabb falun a már egy milliós állományból a „nyári hónapok alatt is 160 ezer rendszeresen olvasó család kölcsönzött ki könyveket.”

„*Mégsem lehetünk elégedettek az elért eredményekkel*” – folytatódik az írás. Révai kongresszusi beszéde is arra figyelmeztetett, hogy „*nem minden könyv, ami ott van a könyvtárak polcain, egyben olvasott könyv...*” Az olvasók számát néhány év alatt többszörösére kell emelni: „*ennek érdekében született meg a nagyfontosságú kormányhatározat*”. Nem elsősorban a hálózatot kell nagyobb mértékben bővíteni a továbbiakban, hanem főként a működést kell javítani. A körzeti könyvtáraknak több megyében 100–130 könyvtárat kellett gondozniuk: „*az irányítás ilyen módon lehetetlenné vált*”. A májusi könyvtárhatózat „*legfontosabb célja*”, hogy „*megyei és járási könyvtárak felállításával gondoskodik a tömegkönyvtárak támogatásáról*”. A fejlődést hátráltatja a „*könyvtárosok hiányos képzettsége*” is. A könyvkölcsönzés lebonyolítása már nem elég: „*olyan emberekre van szükség könyvtárainkban, akik a könyvek kiadása mellett [...] tervszerű munkával segítik az új olvasók fejlődését*” (mindez kurzívval kiemelve). Egyelőre kevesen felelnek meg e célnak. Most arra van szükség, szögezi le, hogy „*szakértelemmel párosítsuk*” a munkaszeretetet. A helyi tanácsok és sok szakszervezet vezetősége keveset tesz a „*félfüggetlenített vagy függetlenített*” könyvtárosok beállítására. Sőt, egyes helyeken könyvtári vezetőket „tagosítási” és egyéb munkákra vonnak el az

új megyei könyvtár szervezése idején. A könyvtárosi tanfolyamokra meg alig küldenek jelölteket vagy épp alkalmatlanokat küldenek az illetékesek. „*Meg kell érteni, hogy a könyvtáros a kultúrforradalom rendkívül fontos szakaszának harcosa*”, figyelmeztet szigorúan az írás. E téren a pártszervezetek is az eddigieknél lényegesen többet tehetnek. A most megrendezésre kerülő ünnepi könyvhét során új olvasók tízezreit lehet megnyerni, egyben ez is mutatja majd, „*milyen nagy fontossága van építőmunkánkban a könyvnek*”, zárul a vezércikk.

Tartalmát tekintve eléggé halovány írás, állapíthatjuk meg. Előbb hatalmas öndicséret, majd a továbblépés tekintetében alig fogalmazódik meg érdemi tennivaló. De hisz a vezércikk nem is a szakmabelieknek íródott, hanem az irányító elvtársaknak (párt, tanács, szakszervezet) szóló figyelmeztetés, hogy a párt e téren is elszámoltatja majd őket. Meglepő viszont, hogy mennyire nincs jelezve aktuális ideológiai kötelezettség. Alig tíz nappal korábban egy másik vezércikk a falu „*második otthonának*” szánt kultúrotthonokról szólt, s ott a testvéri Szovjetunió iránti tisztelet, a szeretett Rákosi elvtárs életének megismerése, a „*Tito-banda*”, illetve a „*klerikális reakció leleplezése*” stb. mind-mind a helyi kultúrotthon iránti sarkalatos elvárásaként jelenik meg.²⁵

A nemzeti könyvtár 150 éves évfordulójához kapcsolóan szervezték meg az „első országos könyvtáros konferenciát” az MTA dísztermében.²⁶ A lapszám második oldalának legalján elhelyezkedő rövid, talán egy gépelt oldalnyi cikk alig több mint az előadók (Jánosi Ferenc miniszter-helyettes, Varjas Béla, Sallai István, Goriupp Alisz) és témáik felsorolása. Érdemes megjegyezni, hogy a fő referátumot ezúttal nem minisztériumi vezető, hanem Varjas, az OSZK főigazgatója tartotta. Ez annak tudható be, hogy az OSZK lett a könyvtári hierarchia csúcshintézménye, miután a megszüntetett Országos Könyvtári Központ helyett itt jött létre 1952-ben az országos irányítást segítő „módszertani kabinet” (a későbbi Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ, illetőleg a mai Könyvtári Intézet elődje).

A decemberi parlamenti ülésen pedig maga Rákosi elvtárs foglalta össze (valószínűleg életében először és utoljára) – egyebek mellett – a kulturális fronton, s ezen belül a könyvtárak terén elért eredményeket.²⁷ Szerinte 8536 nyilvános (települési és munkahelyi köz-) könyvtár működik az országban, miközben az iskolai és egyéb könyvtárakkal együtt a „*könyvtárak jelenlegi száma 16 000–17 000*”. Ezáltal elmondható, hogy „*jelenleg nálunk körülbelül majdnem*

600 lélekre jut már egy könyvtár”. (A kommentálást kerülve annyit kérdezhetünk, vajon egy Szabó Ervin-típusú könyvtárpolitikus ezt pozitív tényként minősíthetné-e?)

1953: új szakasz? 1954-1956: ellenmozgások?

1953 elején a pártlap közli a Központi Statisztikai Hivatal éves beszámolóját: az eddig ismert adatok mellett innen megtudhatjuk, hogy 1952 augusztusában a „8500 nyilvános tömegkönyvtár működött, 4,3 millió kötettel”. Az év folyamán 400 új „népkönyvtár” létesült.²⁸

1953 őszén a Nagy Imre kormánya által elindított „új szakasz” jegyében olvashatunk a lapban kritikus olvasói levelet. A Magyar Optikai Művek könyvtárosa panaszt emel amiatt, hogy a helyi szakszervezeti vezetés nem törődik könyvtárával, például ígéretük ellenére nem biztosítottak helyettesítést a könyvtáros tíz napos szabadsága idején. „A tíz nap alatt 200–300 embert ért csalódás a könyvtár zárt ajtaja előtt”.²⁹

Ez a kritikus „levél” mintegy alátámasztotta a pár nappal korábbi vezércikket, mely épp *Üzemi könyvtáraink* témában született, – igaz, ez a társlap *Népszava* hasábjain látott napvilágot.³⁰ Igen érdekes az írás olyan szempontból, mint keveredik benne az átmeneti időszak „két hangja”: az emberi szükségletekre és igényekre figyelni akaró új szakasz hangja és a korábbi évek pártos stílusa. A vezércikk számos visszasszóló sorol fel (pl. épp a MOM-ban a „gyönyörű kultúrpalota talán legkisebb helyiségét adta a szakszervezet a már 11 ezer kötetes könyvtárnak, az olvasószobát meg mindenféle más célra foglalják le.” Alig van képzett üzemi könyvtáros. A cikk elvárja, hogy az „aktivisták és a szakszervezeti vezetők maguk is olvassanak többet”, „viseltessenek nagyobb szeretettel és figyelemmel a művelődés, a kulturális felemelkedés nagyszerű, gyönyörködtető eszköze, a könyv iránt”. Ugyanakkor a második oldalra átnyúló cikk utolsó szakasza Lenin tevékenységét teszi mércéül. „Nagy tanítónk” szerint a „könyvtár és az olvasóterem a tömegek politikai nevelésének egyik fő forrása, fontos eszköze”. „Világítson szüntelen szemünk előtt Leninnek ez a nagy tanítása, [...] fejlesszük naggyá, gazdaggá üzemi könyvtárainkat”. Figyelmes olvasás révén azt tapasztaljuk, hogy elég „laza” a szöveg, sok a jelző, nem elég erős a mondandó kifejtése. Tetten érhető a belső bizonytalanság.

1954 márciusában olyan párt dokumentum jelent meg a magyar irodalom helyzetéről – cikk formájában – a Szabad Nép hasábjain, amely Rákosiék iránymutatására készült. Ennek első visszhangja a március végi

„országos könyvtáros értekezlet” keretében elhangzó Darvas József népművelési miniszter (ő vette át Révaitól e minisztérium vezetését, miközben megvált a közoktatási minisztériumtól) által elmondott beszéd, illetve főosztályvezetőjének, Mikó Zoltán főosztályvezetőnek a bevezető előadása. Darvas-tól idéz a lap: „Kérjük a könyvtárosainktól azt is, hogy adjanak nekünk és íróinknak is segítséget az új magyar irodalom fejlesztéséhez. A 'Szabad Nép'-ben megjelent iránymutató cikk az irodalom feladatairól nem teljes akkor, ha a nép igénye, az olvasók igénye nem társul ehhez az általános iránymutatáshoz.”³¹ Csak aki tisztában van a korszak áramlataival, az képes e felszólítás mögött meglátni Darvas és megbízói perfid szándékait: Darvas arra szólít fel, hogy az olvasó „tömegek” a könyvtáros közvetítésével – a párt szándékát követve – zabolázzák meg a renitenskedni kezdő írókat.

Az év őszén Mikó Zoltán fontos – terjedelmileg is figyelmet érdemlő – írását, a *Teremtünk rendet a könyvtárak körül!* címűt közölte a lap. A szerző kendőzetlenül ír számos anomáliáról.³² Előbb azonban – a kialakult szokások jegyében – ő is néhány komoly eredményt sorol fel. 1953-ban a vidéki „állami” könyvtárhálózatban „mintegy 9 millió könyvet kölcsönöztek, s idén az első háromnegyed év adatai szerint már megközelítik a 11 milliót.” Az összes könyvtárhálózatban – beleértve a tudományos és szakkönyvtárakat, sőt pártszervezeti könyvtárakat is – az állomány megközelíti a 30 milliót, a rendszeres könyvtárlátogatók száma meghaladja a másfél milliót, ezeröttszázal növekedett a függetlenített könyvtárosok száma. E rövid pozitív adatsor után jön a kritika. „Könyvtáraink [...] a jelentős fejlődés ellenére sem töltik be kellőképpen feladataikat. Nem terjesztik kielégítően az általános műveltséget, nem nevelik, nem szórakoztatják kellőképpen a dolgozókat.” Itt érdemes felhívni e hármasság utolsó tagjára a figyelmet: a „kultúrforradalom” beindítása óta nem esett szó a szórakoztatásról mint alapfeladról, sőt, szinte tiltott volt ilyen gondolatot szóhozni. Továbbá nem eléggé fejtik ki a szakkönyvek „munkaeszköz” hatásukat, és „kiváló szakkönyvek porosodnak a könyvtárak polcain”.

A cikk terjedelmének harmadához közelítünk, mikor felhangzik a kérdés: „Mi akadályozza könyvtáraink fejlődését, hatékonyabb munkáját?” Elsőként azt említi Mikó, hogy a könyvtáralapítás hullámát minden szervezet gerjesztette, ezért lehet Hajdúszoboszlón 30 különféle könyvtár. Ez a tervszerűtlen fejlesztés pénzpocsékolást okozott. Néhány példa. A szakmun-

käsügyet irányító Munkaerő Tartalékok Hivatala sok tízezer könyvet vett a tanulóotthonoknak, majd ezek, feleslegessé minősülve, elindultak a Népkönyvtári Központba, amely szétküldte sok-sok falusi könyvtárba, ahol semmi hasznot nem hajthattak. Sokhelyütt gyakori a „parancsszóra” történő állománygyarapítás. Mít kezdjen a MASZOBAL (az egyik szovjet-magyar „közös” vállalat) könyvtára Plehanov: Monista történelemfelfogás című könyvének 15 példányával? Tipikus, hogy „szakszerűtlen” az állomány kezelése, hiányzik a leltár stb.

A cikk új fejezettel (*Egységesebb könyvtárhálózat kiépítése*) folytatódik. Ezer falusi könyvtárnak nincs helyisége, a vidéki közkönyvtárakból ötmillió értékű könyv „veszett el” (legalább 300-szal szorozhatunk, ha mai értékre vagyunk kíváncsiak), a többi könyvtárhálózat ilyen „vesztésége” garantáltan ennek többszöröse. Feltűnő, hogy a könyvvásárlások értékének fele közületekhez kötődik. Az „elaprózott könyvtárakat jövőre összevonjuk”, ígéri a szerző. A könyvtárak „egészséges hálózati rendszerét” dolgozzák ki és valósítják meg, például „központi és megyei könyvtáraink ellátják majd az üzemi könyvtárosok szakmai és módszertani segítségét és továbbképzését”. Az „állami tömegkönyvtári hálózat” fogja segíteni az iskolai könyvtári hálózat létrehozását, a tanulók kötelező olvasmányokkal való ellátását.

A talán legfontosabb kérdés: a könyvtárak vezetésének kérdése. A tanácsok és szakszervezetek is „súlyos hibákat” követtek el e téren. A függetlenített könyvtárosok fele még középiskolai végzettséggel sem rendelkezik. Sok helyütt olyan embert neveztek ki könyvtárvezetőnek, aki más területen nem bizonyult alkalmasnak, de úgy gondolják róla: „jó lesz könyvtárosnak”. Igen gyakran e mögött „személyi kapcsolatok” fedezhetők fel. Megjelent a könyvtárosok képzettségi feltételeiről szóló miniszteri rendelet, ideje – két hónap elteltével – hozzálátni a megvalósításhoz. A cél: a „dilettáns, alkalmatlan embereket jól képzett pedagógusokkal, szakképzett könyvtárosokkal váltsák fel.” A könyvtárosok pedig sokkal többet foglalkozzanak az olvasókkal. Végül feladat az is, hogy a pártfunkcionáriusokkal, vállalati, tanácsi és szakszervezeti vezetőkkel „még jobban megszeressük a könyvtárt, a könyveket, hogy maguk is használják”. A mai olvasó értékeli az őszinte szavakat, egyben elcsodálkozik a mérhetetlen naivságon, vagy tehetetlenségen?

1955 márciusában a párt központi vezetősége leváltotta Nagy Imrét, így Rákosi ismét teljhatalmat kapott.

A SZN júniusban megjelent vezércikke ennek megfelelően újrafogalmazza a „könyvtárak hivatását”.³³ Ez az írás is a töretlenül fejlődő könyvtárügy számainak összefoglalásával kezdődik:

- a felszabadulás előtti 1008 könyvtárhoz képest a „Népművelési Minisztérium és a SZOT hálózatába tízezernél több könyvtár tartozik”, 1954-ben a hat milliós állományból az egy millió olvasó 21 millió kötetet kölcsönzött;
- „tizenkét legnagyobb tudományos könyvtárunk összkötet-forgalma [...] 1954-ben az 1938. évi kölcsönzés ötszörösét, több mint két és fél millió kötetet ért el”;
- nemcsak mennyiségi növekedés ment végbe: új olvasótábor használja a könyvtárakat, melyek a „munkások és parasztok, egész dolgozó népünk intézményeivé váltak”;
- az olvasók nemcsak több, hanem „más könyveket kölcsönöznek”: a népkönyvtárak korábbi „silány irodalmával szemben ma nagy tömegek számára hozzáférhető a marxizmus-leninizmus klasszikusainak művei”.

A büszkeségre jogosító fejlődés mellett meg kell látni a hibákat is: a „nagy eredmények mellett éppen az utóbbi hónapokban mutatkoztak [...] aggasztó jelenségek” is. Az utóbbi két évben ugyan megduplázódott a kölcsönzők száma, a kötetforgalom pedig még ennél is jobban nőtt. A Központi Vezetőség határozata nyomán vizsgálva a helyzetet kitűnik, hogy a „könyvtárosok nem kis része elhanyagolta a politikai és a népszerű tudományos művek beszerzését”, sőt egyes könyvtárak a marxista-leninista sorozatok beszerzésének folytatását is abbahagyták. Egyoldalúan az olvasó – főként szépirodalmi – igényeit követték. Mind a könyvkiadás, mind a könyvtárak tekintetében „hiba volna megfeledezni arról, hogy <az olvasók spontán igénye csak kiindulási alap> [kiemelés az eredetiben] a „szocialista öntudatra való nevelés szempontjából”. A „szocialista könyvtáros nem lehet csak egyszerű kiszolgálója olvasóinak, egyúttal tanítója és nevelője is kell, hogy legyen”.

Sok a tennivaló a munkásosztály könyvtári ellátása terén: mielőbb érvényt kell szerezni a SZOT által az év elején hozott üzemi és szakszervezeti könyvtári határozatnak. Az ifjúság nevelése hasonlóan fontos teendő, hisz a „könyvtárak olvasóinak csaknem a fele iskolás fiatal. Ennek alapján a „DISZ segítségével széleskörű olvasómozgalmat kell kifejleszteni”, „növelni kell az ifjúsági könyvtárak számát” (a kor terminológiája szerint ez gyermekkönyvtárat jelentett). A vezércikk állítása szerint „könyvtárosaink ma már

nagyrészt jól képzett, művelt emberek”, – mi pedig emlékezzünk Mikó jó fél évvel korábbi soraira, mely szerint a könyvtárosok fele érettségivel sem rendelkezik, viszont tovább kell javítani politikai képzettségüket. „Meg kell érteni – szögezi le a pártlap –, hogy a könyvtáros munkája tömegek közt végzett mozgalmi munka, hogy a könyvtáros nem hivatalnok, hanem propagandista”, hisz a könyvtárosok a „kulturforradalom első vonalában harcolnak a szocializmus építéséért.”

1955 szeptemberének végén a lap szintén címdoldalon – a rövidebb vezércikk alatti két hasábon – foglalkozik az üzemi könyvtárak terén jelentkező tennivalókkal.³⁴ Az eredmények rövid felsorolása után a cikk utal a SZOT sokadik könyvtári határozatára, majd rátér a problémákra és feladatokra. Itt is előkerül a politikai és szakmai könyvek elhanyagolása, s elutasítja azt a feltételezést, miszerint a munkás ne fogadná szívesen a szakmájába vágó olvasnivalókat „vagy olvasatlanul adná vissza az ilyen könyveket.” A SZOT határozat nyomán törekedni kell a szétaprózottság megszüntetésére, központi könyvtárak létesítésére. A központosítás hozzájárul a könyvállomány megvédéséhez, egyben „lehetővé teszi, hogy kevesebb, de képzetebb könyvtáros lássa el ezt a felelősségteljes munkát”. A központosítás előnyét bizonyítja például, hogy az építőipari szakszervezet könyvtárainak adatszolgáltatása szerint az előző évi 24-ről az „idén 35%-ra emelkedett a rendszeresen olvasók száma”. (Itt a mai szakmai olvasó aligha tud elnyomni egy enyhe mosolyt vagy fejszóválást: 35%?!)

1956 elején folytatódik a Rákosi-vonal szigorú hangütése. Jellemző az orwelli cím – *A kultúra demokratizálásáról* –, hogy azután épp az ellenkezőjéről értesüljenek Non György népművelési miniszterhelyettes cikkének olvasói.³⁵ Egyesek a „kultúra demokratizálásának jelszavából a legutóbbi években fegyvert kovácsoltak a párt- és az állami vezetés ellen”, a „jobboldali törekvések a kultúra demokratizálásán nem a szocialista kultúra felkarolását, hanem a polgári kultúra restaurálását értették. Nem az élénjárókra akartak támaszkodni a kulturális tömegmozgalmakban, hanem azokra, akik visszafelé sandítanak”. Témánkhoz közelebb megállapításokat is tartalmaz a miniszterhelyettes megnyilatkozása. „Egyesek olyan megállapításokat is megkockáztatnak, hogy olvasóink nem szeretik a szocialista-realista regényeket, filmeket [...]. A tények, a számok az ellenkezőjét bizonyítják”, szögezi le Non (ám tényeket nem közöl). Jellemző, hogy a cikk végén található egy „harcos” felhívás is. „Demokrácia az új kultúrát létrehozó

millióknak – következetes harc a „kizsákmányolók és ’kultúrájuk’ ellen – ez a kulturális forradalom sikerének feltétele”. A gondolkodó olvasó talán (magában) megkérdezte, de hol is vannak a „kizsákmányolók”? Aki „visszafelé sandít”?

A „kultúra demokratizálása” akkor felkapott jelszóvá vált. A februárban meghirdetett „könyvbarát-mozgalm” felhívásában³⁶ is helyet kapott: aláírói Darvas népművelési miniszter, Gáspár Sándor SZOT-elnök, Veres Péter írószövetségi, Mód Aladár TIT- és Rusznyák István MTA-elnök. A felhívás utal arra, hogy „gyarapodik az olvasók tábora. 1953-tól 1955-ig megkészsereződött az ország könyvtáraiból kölcsönzött kötetek száma”, majd kezdeményezi: az alkalmi olvasók váljanak rendszeres olvasókká, s ennek érdekében „gyűjtsenek saját könyvtárat”, amihez 20%-os vásárlási kedvezményt biztosít az állam.

Tavasszal lezajlott a szovjet kommunista párt XX. kongresszusa, mely a sztálinista vonal újabb vereségét hozta. Lassú nyitás kezdődött idehaza is...

1956 májusában a lap hozzászólási lehetőséget biztosított a készülő második ötéves terv tervezetének jobbitása végett. Ekkor Kellner Bernát könyvtáros (Kaposvár, Megyei Könyvtár) is szóhoz jutott. Írásából érdemes rögzíteni, hogy „1960-ig minden járási székhelyen létesüljön járási könyvtár” (1952-ben két évet adott erre a feladatra a kormányhatározat), továbbá az ötezer lélekszámú vagy ennél nagyobb falvakban mindenütt legyen önálló községi könyvtár.³⁷

Szeptember közepén három napos reprezentatív kongresszust tartottak a magyar könyvkiadók az „Országház kongresszusi termében”. Köpeczi Béla, az állami irányítás csúcsszerve, a Kiadói Főigazgatóság vezetője beszámolójában előbb az eredményekre koncentrált. Büszkén említette, hogy hazánk az 1955-ben kiadott „17 500 mű” 45 millió példányával „világviszonylatban a 9-ik helyet foglalja el” az „egy főre eső könyvtermelés alapján”. Feladatként jelölte meg az „olvasó közönség kívánságainak” jobb figyelembe vételét, a dogmatizmus leküzdését, továbbá „szakítani kell a régi, helytelen lektori módszerekkel”. Vagyis a cenzúra mindenhatóságával, fordíthatjuk le szavait érthető nyelvre. A kiadói vezetők (Hegedűs Géza, Domokos János, Cserépfalvi Imre stb.) számos kritikát (a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat működése) és javaslatot (legyen saját boltjuk a kiadóknak) fogalmaztak meg.³⁸

Szeptember végén a SZOT ismét foglalkozik a szakszervezetek „nevelő munkájával”: a könyvtárak terén a felesleges állomány lecserélését, továbbá a „központi körzeti könyvtárak” létrehozását szorgal-

mazva.³⁹

Ugyancsak szeptemberben rövid címoldali cikk tudatja, hogy Magyarország fokozatosan bekapcsolódik az UNESCO munkájába.⁴⁰ Luther Evans főigazgatóra hivatkozva tudatja: „*Hazánk aktívabb részvételére van mód a dokumentációs szolgálat, [...] a könyvtári munka területén*”. Épp csak azt nem említi az írás, hogy utoljára 1948-ban nyílt erre mód.

Riportok, beszámolók, fontosabb hírek

Az 1945. március 25-én újraindított Szabad Nép – jellemző módon – első könyvtári témát érintő cikke a Szovjetunió „kultúrelétéről” szól.⁴¹ A „német barbárok” által elpusztított könyvtárak újjászervezésére egy központot hoztak létre, mely eddig már 10 millió kötetet juttatott e célra. Január 1-ig már újra megnyitottak 45 ezer közkönyvtárat, 40 ezer klubot és kultúrházat. Épül a tudományos akadémia hatalmas moszkvai székháza, benne hat millió kötetes könyvtár kap helyet.

1946 nyarán ismétlődő cikkek fontos kezdeményezésről számoltak be: szó van arról, hogy a kollektív szerződések írjanak elő egy 1%-os kulturális munkaadói hozzájárulást: a keret lényegében az üzemi könyvtár finanszírozását szolgálja majd.⁴²

1947 elején elhangzik az a tézis, amely a korszak egészének egyik jellemzője: a munkások és parasztok könyvellátásának egyik legfőbb eszköze a létrehozandó üzemi és népkönyvtárak működése. A *Fórum* című folyóiratban indult könyvkiadási vita keretében szögezi le ezt *Vértess György* szerkesztő (aki később a Kiadói Főigazgatóság elődjének számító Könyvhitvatal élére került).⁴³

1947 áprilisában *Molnár Miklós*, a lap újságírója himnikus cikket szentel annak a hírnek, hogy az MKP által életre hívott Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság kezdeményezésére május elsejére százezer kötetet küldenek száz falusi népkönyvtár létrehozására.⁴⁴ Egyébként ötszáz levél érkezett hasonló – könyvtáralapítási – kéréssel.

1947 őszén már Rajk László belügyminiszter rendőrségi könyvtárhálózat kiépítését kezdeményezte. 600 rendőrőrsön 20–25 kötetes hoznak létre, majd ezek egymás közt cserélik könyveiket, végül a vármegyék rendőrhatalomai könyvtárai cserélik ki állományukat. A rövid hír szerint főként szépirodalmi anyag kerül e kis gyűjteményekbe.⁴⁵

Novemberben hosszabb cikk örvendezik a Gorkij Könyvtár megnyitása felett, – s elkezdődik a legendás munkásolvasók galériájának megteremtése. „*Laka-*

tos Géza ifjúmunkás minden nap 3 órát gyalogol – 1 könyvért” – így a beszámoló címe.⁴⁶ Amilyen szép a hősiesség olvasói kedv, annyira lehangoló a szervezés. És mikor olvasott e derék ifjú? Az 1947-es ősz a könyvtári propaganda megszületésének időszaka: nézzük meg újra Keszi Imre cikkét (ld. 10-ik jegyzetünkben): „*Olvas a nép...*”

1948 tavaszán vitriolos hangú vitacikk utasítja vissza a *Hazánk* című lap szemforgató állításait. A *Hazánk* szerint 1942-ben többet olvastak, mint 1946-ban, ráadásul a munkások olvasása visszaesett a négy év előttihez képest. A pártlap szerint „*1946 jó része a létért folytatott nehéz küzdelemben*” telt el, s 48-ban lehetne újabb adatokkal is szolgálni. Különben is a *Hazánk* miért nem gondol arra, hogy a „*munkások a nehezebben megközelíthető nyilvános könyvtárak helyett most már többnyire az üzemi, párt- és szakszervezetük könyvtárába járnak olvasni*”?⁴⁷

Bár kétségtelenül az üzemi (szakszervezeti) könyvtárak a lap elsősorú kedvezencsei, számos beszámoló ecseteli a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egységeinek egyre élénkülő forgalmát. 1948 márciusának végén éppen harminc katona lepi el a 9-ik fiókkönyvtárat. Ki lélektan, ki pedig filmtechnikai könyvet kér a fiatal alhadnagy irányítása mellett.⁴⁸ Pár nappal később megtudható, hogy a FSZEK fiókkönyvtárai között verseny indult új olvasók szerzése és a marxista irodalom kiemelt kezelése terén.⁴⁹

Szeptember elején rövid hír tudatja, hogy az Országos Könyvtári Központ megkezdte a rendszeres könyv- és folyóirat-cserét szovjet partnerével, az ottani akadémiai társadalomtudományi könyvtárral.⁵⁰

A szakszervezeti (üzemi) könyvtárak hálás témát szolgáltatnak a munkásosztály idealizált képének megteremtésével. 1948 szeptemberében Csepelen megnyílik a Munkásotthon szakszervezeti könyvtára: a beiratkozás ára már csak két forint (az üzemi étkezdében egy ebéd egy forint).⁵¹ Az MDP helyi könyvtárától átvettek több száz szépirodalmi könyvet, minthogy ebből „*pártmunkás-könyvtár lesz*”. A nyitva tartás elég szűk: szerdán délután két, vasárnap délelőtt négy óra. Hamarosan egy olvasói levél kritizálja a könyvtárak nem szerencsés nyitva tartását, s utal a szovjet példára, ahol esti órákban is látogathatók a könyvtárak.⁵²

Az 1949 nyarán kitört éberségi roham (ld. fentebbi és 11-ik jegyzetünket) több olvasói levél érkezett a laphoz, amely ezek áttekintését terjedelmesebb cikkben oldotta meg.⁵³ Szó esik a selejtezésről, amit az Orion B-gyárában a munkások ellenőriztek (sok „szemetet” találtak még, hasonlóan a Láng gépgyárhoz), a szov-

jet művek példamutatásáról, a műszaki könyvek fontosságáról. Egyesek óvnak a túlzott óvatosságtól, nehogy csak a pártkiadó (*Szikra*) kiadványait szerezzék be. Elégtelen a könyvtárak propagandája, ezért lehetséges, hogy egyesek ponyvaregényeket szereznek be zugkölszönzökből, trafikokból. A cikk eszmei mondanivalója az utolsó szakaszban fogalmazódik meg. „*A dolgozó nép államában az irodalom is a dolgozó nép ügye.*” Ez már csaknem csasztuska-szöveg... A dekadens irodalom elleni harc is a munkásosztály ügye, természetesen a Párt vezetésével. „*Ennek a harcnak a feltétele, hogy [...] kisöpörjük a szemetet az üzemi könyvtárakból, és terjesszük, propagáljuk a jó könyvet, az igazi irodalmat.*”

Olvasómozgalom 1949-től

Rideg Sándor író december elején hosszú cikkben számol be szikszói élményeiről.⁵⁴ Az osztályharcos „szociográfiai” felvezető után az író érdeklődik kísérőjétől, „*van-e valamennyi könyvük és könyvtáruk [sic! S.P.] a községben*”. Beniczkyné Bajza Lenke könyveket várt, s e helyett legnagyobb ámulatára „*egy pesti mintájú, fényűző berendezésű*” könyvtárba vezették, ahol az „*állványokon arany díszítésű kötésben ezrével ragyogtak előttem a világirodalom remekét*”. A mai olvasó kissé felderül, hisz itt van már a Kánaán, legalábbis Rideg szemével nézve (vagy tréfált a kiváló író?). Szikszóról érdemes megjegyezni, hogy korántsem egyszerű „község”, hanem 1945–1950 között Abaúj vármegye központja (a korábbi Kassa helyett), egyben a frissiben létrehozott körzeti könyvtár székhelye.

A szikszói reflexiók voltaképpen egy nagyobb „projekt” keretébe illeszkednek. Az 1949 őszén létrehozott Népművelési Minisztérium – magyarán: propaganda minisztérium – által szervezett olvasómozgalom részét képezi. A Szabad Nép már október közepén bejelentette: „*Elindultunk kultúrfrontunk teljes meghódítására.*”⁵⁵ Az olvasómozgalom (is) szovjet példát követett: kijelölték az országos „hódításra” szánt négy-öt könyvet (első alkalommal *J. Iljin*: A nagy futószalag (sztálingrádi gyár), *Illés Béla*: Kárpáti rapszódia, *K. Szimonov*: Nappalok és éjszakák, *Sayers – Kahn*: Nagy összeesküvés (amerikai imperializmus), *Asztalos István*: Szél fúvatlan nem indul, *A. Bek*: A volokalamszki országút). Ezeket nagy (általában ötven-hetven) példányszámban szétküldték a városi és falusi nép-, valamint üzemi könyvtáraknak, hogy minél több ember elolvassa. Majd megjött Budapestről az „író elvtárs”, aki elmagyarázta, mit

olvastak, s miért olyan fontos a mű (a felszabadító Szovjetunió tisztelete – győzelme a faszizmus felett, a forradalmi hagyományok értékelése, az imperializmus kíméletlen leleplezése stb.). A Magyar Írószövetség tevékeny részt vállalt e mozgalomból. A helyi faliújságra pedig saját könyvismertetések helyeznek el az olvasók. Ilyen „gyöngyszem” Illés Béla Fegyvert s vitézt énekek című művéről: „*Olvassátok el ezt a könyvet, hogy még elszántabban gyűlöljétek az ellenséget!*”⁵⁶ A lap januári számában Molnár Miklós mintegy összegző képet rajzol a „kultúrforradalom” diadalmas meneteléséről. *Azsajev Távol Moszkvától* című regénye harmincezer példányban napok alatt elfogyott, a képzőművészeti kiállítást 300 ezren nézték meg, az üzemi és a falusi könyvtárak látogatottsága „*ugrásszerűen emelkedik*”.⁵⁷ A kritika ezúttal az alkotókat éri: „*Irodalmunk és művészetünk nemcsak a politikai és gazdasági fejlődés mögött maradt el, hanem a tömegek gondolkodásában végbement változások mögött is*”. Vagyis a „tömegek gondolkodása” alig egy – másfél év alatt lehagyta az alkotókat: öröm ide – szégyen oda!

Nyáron országos „aktíva-értekezleten” értékelték az eredményeket, megszabva a további feladatokat is.⁵⁸ *Horváth Vera*, a minisztérium könyvtári főosztályának vezetője összegző adatokkal szolgált: „*eddig 68 író közreműködésével 300 ankétot rendeztek, amelyeken 57 ezer hallgató vett részt. Az olvasás erősítése mellett az ankétok „előre lendítették a termelést is*”. Egyes helyeken meg Solohov könyvének (Új barázdát szánt az eke) „*megbeszélése után új termelőcsoportokat alakítottak*”. Meglepő (mai szemmel) a cikk ezen mondata: „*Hiányossága az olvasómozgalomnak, hogy még kampányszerű.*” A továbbiakban az olvasómozgalmat ki kell szélesíteni, növelni az olvasókörök számát, továbbá a „mozgalom szorosabban kötődjék a napi kérdésekhez (békeharc, téveszesítés, majd békekölcsön-jegyzés).

Nyáron egy kultúrházi felelős a kisüzemek olvasómozgalomba történő bekapcsolását sürgeti.⁵⁹ Egyedülálló az a pillanat a kultúrforradalom, vagy szűkebben az olvasómozgalom terén, amikor maga a „végső mozgató”, a „Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya” aláírásával jelenik meg felhívás, méghozzá a Rákosi-per anyagának elolvasatása céljából.⁶⁰ Idézzünk e – stílusa tekintetében is – értékes forrásból kicsit hosszabban: „*Pártunk segítségét akar nyújtani az elvtársaknak az olvasáshoz, ezért felhívjuk az elvtársak figyelmét arra, hogy jelentkezni lehet a pártszervezeteknél az olvasómozgalomban való részvételre. Az olvasómozgalom július 1-től szeptember 25-ig tart. A*

pártonkívüli dolgozók a különböző tömegszervezeteken keresztül vehetnek részt 'A Rákosi-per' szervezett olvasásában.”

A hazai – mindvégig fentről vezérelt – olvasómozgalmakról kitűnő áttekintést nyújt egészen a nyolcvanas évekig *Katsányi Sándor* és *Kamarás István* tanulmánya, amely Kamarás könyvének egyik fejezeteként látott nyilvánlagot.⁶¹

Fókuszban az üzemi (szakszervezeti) könyvtár

A magát a munkásság élcsapataként minősítő kommunista párt egyik szívégye volt a munkásság kulturális, szakmai és (nem utolsósorban) politikai színvonalának emelése. Eszközként kínálkozott – a sajtó, a film, a kultúrversenyek, az öntevékeny művészeti mozgalom mellett – a munkahelyi könyvtár.

Alábbiakban tucatnyi cikk alapján áttekintjük, miként szólt e kérdésről a központi pártlap.

Az első érdemi publikáció⁶² már címében hordozta az üzenetet: „*Betűre éhesek a dolgozók*”. A gondot az alcím hordozza: „*de nem tudják megfizetni*”. Nem csoda, ha az üzemi könyvtárakat szívesen használják: a „*MÁVAG gépgyárban 3113 munkás és 451 tisztviselő, A Telefongyárban 120 munkás és 30 tisztviselő, a Láng gyárban 130 munkás és 30 tisztviselő olvasó.*” A korábban már említett 1%-os keretből tudnak majd gyarapítani, a „*Szakszervezeti Tanács, a Magyar Írók Szövetsége és a Munkás Kultúrszövetség könyvlistákat fog az üzemi bizottságoknak ajánlani*”.

Emblematikus címe okán – „*Olvas a nép*” – már említettük Keszi Imre fontos riportját.⁶³ Pontos adatai szerint az Agrolux vállalat üzemi könyvtárának 2000 kötetét a 400 dolgozóból 180 használja. *Katajev*: Távolságban egy fehér vitorla című művét kilenc hónap alatt tizennégyen olvasták, de népszerűek *Steinbeck* „ellenállási regénye” (Lement a hold), továbbá *Fagyjev*, *Ilf* és *Petrov* könyvei is. A hazai klasszikusok közül *Jókai* és *Karinthy* népszerű. Keszi és a könyvtáros olyan személyt is talál a kartoték alapján, aki korábban sokat olvasott, de most felhagyott vele. Ám róla rögtön kiderül, hogy szakmai és nyelvi tanulmányokat folytat, mióta munkából irodai dolgozó lett.

A két munkáspárt egyesülésével 1948 közepén gyökeresen új (monopol) helyzetből bontakozott ki a kultúrforradalom. Ennek szakmai leképezése az a cikk, melyre szintén utaltunk röviden: egyszerűen „kiszolgáljon” vagy fejlesszen a könyvtár?⁶⁴ E kultúrpolitikai szempontból elsőrendű dilemma „helyszíneként” a Ganz Villamossági Gyár tűnt megfele-

lőnek. Mai szemmel is mesebeli számok: 3000 kötet, a 2600 dolgozóból 2000 olvasó. A névtelen cikkíró előbb három olvasóval ismerkedik. Egyikük a könyvtáros szerint a jelenlegi olvasók többségét képviseli *Harsányi Zsolt*, *Vicki Baum*, *Bozay Margit* és társaik könyveinek kedvelésével. Erről nem az olvasók tehetnek, tehet viszont – a cikkíró szerint – a könyvtáros, az üzemi bizottság és a helyi pártszervezet is. A háromezer kötetnek csak a fele hozzáférhető a két szekrényben, a többi, mely az MDP ajándéka, „*tehát nyilván a legjobb könyvek*” (a cikkíró szerint) még dobozban áll. Így Makarenko és más szerzők számos fontos könyve. Ismét szerepel az Agrolux könyvtára, majd az Elektromos Művéké. Utóbbi állománya eléri a 11 ezer kötetet, a négyezer dolgozóból 2000 olvasó a könyvtárban, akik 1947-ben 44 ezer kötetet olvastak. Jóllehet több ezer kötet képviseli a szépirodalmat, de nincs a fentiekben példaként említett könnyű irodalomnak nyoma sem. Van viszont elég példány „*Rákosi, Révai elvtársak*” könyveiből, illetve *Nagy Lajos*, *Déry Tibor*, *Tersánszky* minden műve megvan. A szakszervezeti központ „*könyvtárellátójának képviselői több száz üzem könyvtárossal*” beszéltek: a kép nem rózsás, hisz a legtöbb „*kiszolgálni és nem irányítani akarta az olvasók izlését. Ez nem véletlen, hisz eddig semmilyen segítséget nem kaptak: mi legyen könyvtárunkban, s mi ne legyen semmiképpen sem*”. De a szakszervezeti központ „*kulturális osztályára rövidesen kinevezik az üzemi könyvtárak felelősét*”, továbbá összel tanfolyamok várják a könyvtárosokat. „*Jobb későn, mint soha*”, – így zárul a cikk.

Ez az időszak (1948–1949) a „fordulat éve”, ahogy maga Rákosi elnevezte, így nem véletlenül 1949-ben több érdemi cikk is foglalkozik az üzemi könyvtárakkal. Az eddigi inkább leíró stílust felváltja a direkt felszólítás. Januárban „*Sürgős rendezést!*” követel a lap, minthogy „*rengeteg selejtes könyv /van/ az üzemi könyvtárban*”.⁶⁵ A Postás Szakszervezet könyvtárában kezdődő riport közli, hogy az eredetileg 14 ezres gyűjteményben „*fasiszta könyv volt 4000*”, majd a szakszervezet még megjelölt kétszer 1500-at, a könyvtáros az olvasók segítségével talált további 300-at. A Közlekedési Alkalmazottak szakszervezetének könyvtárában viszont a könyvtáros éberségével vagy tájékozottságával baj lehet, mert az 1948-ban beszerzett könyvek közt felbukkan *Herczeg Ferenc*, *Szomory Dezső*, *Zilahy Lajos*, sőt *Fekete István* („*az Új Ember kedvelt tárcaírója*” – minősíti a szerző, L. M.) nem egy könyve. A szerző következtetése: „*Az üzemi és körzeti könyvtárak fejlesztése, irányítása és kirostálása ez idáig elhanyagolt terület. f...]* Az üzemi

könyvtárak ellátását megszerezni kellene, fontosságai sorrendet megállapítani a beszerzendő könyvek között. [...] A könyvtárosokat az ipari dolgozók közül kell kiemelni, oktatni, fejleszteni, tanácsokkal ellátni, ellenőrizni.” A következő hetekben a szerkesztőség még fokozza téma iránti hevületet (ld. 15-ik jegyzetpontunkat).

1949 júliusában a „kellene” stílust felváltja a kategorikus imperatívusz. Szántó Miklós hírhedett írását – *Ellenség a könyvtárakban!*⁶⁶ – már ismertettük fentebb, most még a stílusra figyeljünk. „*Itt az ideje, hogy helyrehozzuk a hibákat, söpörjük ki a fasiszta és burzsoá szemetet könyvtárainkból [...] A jövőben nézzék meg üzemeink alaposan, milyen könyveket vásárolnak és könyörtelenül dobják ki az üzemből az élősködő ügynökök hadát [...] A könyvtár segítse a politikai feladatok végrehajtását, a termelés emelését, dolgozóink tanulását. [...] ... az olvasást milliók népmozgalmává kell tenni. A könyvtárat igazi kulturális központokká, megsokszorozódott harci fegyverré kell újra tennünk*” [kiemelések az eredetiben. – S.P.].

A következő év januárjában a lap a KISTEX gyáranak kulturális munkájával foglalkozott. Szeptemberben lecserélték a régi kultúrfelelőst, az új meg „*nagy csomó slágerlemez, rossz operetteket és népszínműveket talált*”.⁶⁷ A könyvtár még csak éledezik, hisz a 2800 kötetes könyvtárat az ötezer dolgozóból egyelőre csak 450 látogatja. Igaz, ők azután szinte csupa szovjet könyvet olvasnak (kapnak?): *Szimonov, Gorkij, Makarenko* könyveinek néhány példánya nem elégíti ki az igényeket. Sok gyermekkönyvet vásároltak a dolgozók karácsonyra (*Marsak, Katajev, Csehov*). Ám még nagy baj az „*ideológiai képzetlenség*”: a „*150 párton kívüli kultúraktíva között sok képzetlen akad*”. Elkészült viszont a három hónapos „*kultúrmunkaterv*”: megvalósítása nem kis dolog, minthogy „*a szocialista termelést csak a kiművelt emberfők százazeivel lehet végrehajtani*” [kiemelés az eredetiben. S.P.], – mondja „*Kakuk elvtársnő, párttitkár*”. Széchenyi István igéje így válik „*fegyverré*” a KISTEX-ben...

1951 nyarán magabiztos országos adatok az MTI-től az üzemi könyvtárhálózat gyors bővüléséről:⁶⁸ 1949-ben „*1933 könyvtár hétszázezer kötettel*”, 1950 júniusában 2358 könyvtár egy millió kötettel, most pedig 2500-nál is több könyvtár 1,2 millió kötettel. „*Az ötéves terv végére 3400 üzemi könyvtárunk lesz három millió könyvvel*”.

Meglepő módon ennyi akarat és felszólítás után 1952 januárjában kritizálni kell a Ganz Vagongyár könyvtárának munkáját.⁶⁹ A könyvtár 1949-ben jött létre „*alig ezer kötettel*”, mostanra a központi és a 36 „mű-

helykönyvtárnak” 13 ezer kötete van, s 4500 olvasót látnak el, vagyis a dolgozóknak „*mintegy 40%-a rendszeresen olvas*”. Ám az eredmények mögött hibák húzódnak meg, az „*olvasómozgalom nem fejlődik, sőt az 1951 elején elért eredményekhez képest visszaesett*”. A 30 könyvtárosból csak 12 vesz részt a továbbképzésen, az új magyar irodalom olvasása gyenge. Hiányos is az állomány: nincs egy kötet sem *Benjámín László* vagy *Kónya Lajos* verseiből. Gond az is, hogy „*nem olvassák eléggé a szakkönyveket*”. A megoldási javaslat már ismert dolgokra tér ki: jobb irányítással és ellenőrzéssel, a könyvtárosképzés biztosításával, a „*káderek alaposabb kiválasztása*” révén kijavíthatók a hibák s „*újra gyors fejlődésnek indulhat a Ganz Vagongyár olvasómozgalma*”.

Hosszabb idő után – mikor Rákosi már újra kezébe kaparintotta a teljhatalmat, Nagy Imre leváltása után – 1955 szeptemberében jelent meg egy „*kis*” vezércikk (a nagyobb alatt, de az első oldal hasábjain). „*Az üzemi könyvtárakról*” címet viselő írásról már fentebb beszámoltunk.⁷⁰ A cikk a lendületes fejlődés újabb adatait sorolja: „*Tavaly [...] a hétezer szakszervezeti könyvtárban több mint fél millió rendszeres olvasót tartottak nyilván, s több mint hat és fél millió könyvet kölcsönöztek*”. Hogy is lett a tervezett 3400 könyvtárból hirtelen hétezer, ezzel az „*aprósággal*” a szerkesztőség nem bajlódik. A kicsengés itt is a tömegmozgalmi jelleg erősítése: a „*könyvtárak aktíváinak tízezrei*” végezzék jól munkájukat, s akkor „*válik majd a könyv az üzemi dolgozók nélkülözhetetlen táplálékává*”.

Összegzés

A központi pártlap viszonylag gyakran foglalkozott a könyvtárak és az olvasás – többnyire inkább csak az olvasómozgalom – kérdéseivel. A kor stílusában hajszolta a Szabad Nép is a „*kultúrforradalom*” eredményeit, egyfajta számmisztikát követve, mintegy a sztahanovista mozgalom szovjet példája nyomán. Nagy, még nagyobb számok, s máris győzelmek születnek, a béketábor egyre legyőzhetlenebb, határ a csillagos ég...

Az írások színvonala elég alacsony, a kor szokásos agitprop stílusa eluralkodik még az egyébként tehetséges cikkírók (Keszi Imre, Molnár Miklós. Szántó Miklós stb.) munkáiban is. Meglepő, de tény, hogy tizenkét év alatt egyetlen szakmabeli sem kapott lehetőséget gondolatai kifejtésére. Sem a régi nagyok, mint Dienes László vagy Kóshalmi Béla, sem a jelentős intézményvezetők, mint Varjas Béla, Haraszthy

Gyula vagy Kovács Máté, sem a legjobb szakmai szerzők, mint Sebestyén Géza vagy Sallai István, sem a többszörösen kiténtetett Lipták Pál.

A pártállam kiépülése az üzemi (munkahelyi, szakszervezeti) könyvtárak terén is mesterséges „virágkorhoz” vezetett. Vagyis papíron: több ezer könyvtár, több százezer olvasó dolgozó, sok millió elolvasott kötet, erről szolt itt is a nagy „narratíva”.

Másrészt jellemző, mivel nem foglalkozott szakmai szempontból a pártlap? A II. Országos Könyvtári Konferenciával, az egyetemi könyvtárosképzéssel, a tudományos és szakkönyvtárak problematikájával, az 1956 márciusában kibocsátott (második) könyvtári törvényerejű rendelettel.

A Rákosi-kor pártsajtója szakmánk vonatkozásában is a naiv voluntarizmust képviselte: az akarat (értsd: a felülről érkező direktíva) mindenható, s ha még vannak hiányosságok, akkor vagy az ellenség kártevése vagy az ideológiai felkészítés gyengesége a hibás. Ezzel együtt aligha tévedünk, ha a könyvtár szerepét a diktatórikus pártállam keretében nem az „első hegedűsök” közt látjuk. Az a szerep a sajtóé és a filmé volt, amint erre Lenin is, Sztálin is rámutatott. Egyébként semmiben sem különbözve a náci Németország gyakorlatától.

Epilógus 1.

1956. november 1-én az új nevet felvevő állampárt a központi lap címét is megváltoztatta: ekkor indult a *Népszabadság* (továbbiakban: NSz) útjára. Ennek november 4-iki száma közölte az alábbi felhívást:

„Őrizzük meg a forradalom dokumentumait, emlékeit! Az Országos Széchényi könyvtár kér mindenkit, aki részt vett a forradalom bármely eseményében vagy szemtanúja volt bármely megmozdulásnak, hogy röviden írja le, foglalja össze az átélteteket, a hallottakat. Minden esemény, élményleírás lehetőleg rögzítse a pontos időpontot és helyet. A könyvtár kér mindenkit, aki fényképfelvételeket készített a forradalom napjaiban, juttasson el a felvételeiből egy-egy másolatot a könyvtárhoz. Címe [...]”. (MTI)⁷¹

Varjas Béla főigazgatónak és munkatársainak ez a fontos kezdeményezése végrehajthatatlanná vált a lapszám megjelenésének napján bekövetkezett szovjet megszállással, hisz minden dokumentum az érintettek elleni vádak alapját képezte volna. Tudomásunk szerint a könyvtárból Varjason kívül negyven munkatársat bocsátottak el a továbbiakban...

Epilógus 2.

A NSz 1958 januárjában összegző cikket közölt a „*könyvtárhálózat kilencévi eredményei*”-ről.⁷² A cikk a cím ellenére csak a szakszervezeti könyvtárakról szól. Ezek állományában 1949-ben csak félmillió kötet volt, majd 1955-ben meghaladta a 4 milliót, és pedig 6240 könyvtárban.⁷³ Kétharmaduk nagysága alig érte el az 500 kötetes szintet. Az olvasók száma az 1950-es 179 ezerrel több mint háromszorosára, 543 ezerre emelkedett, s közülük 75% munkásolvasó. A cikkíró kiemeli a SZOT 1955-ös könyvtári határozata nyomán elindult központosítási folyamat fontosságát. A könyvtárak előtt álló legfontosabb feladat: „*Segíteniük kell az olvasókat, hogy megismerhessék [...] a magyar és a világirodalom legszebb [...] alkotásait, köztük a szovjet és a népi demokratikus írók műveit.*” Érződik a különbség: eltűnik az ideológiai (termelési, békeharcos stb.) feladat, s még a szovjet művek is csaknem belesimulnak a szélesebb fogalmat kifejező „világirodalomba”.

Új történet kezdődik vagy az eddigi új köntösben? Ez már egy másik elemzés tárgya lehet.

Jegyzetek

1. Áttekintésünk alapja az *Arcanum* cég által készített, s az MTA Könyvtárban használt digitális állomány. Az ismertető szavai: „Szabad Nép: 1945. június 2. (III. évfolyam 55. szám) és 1956. október 29. (XIV. évfolyam 297. szám) között, plusz még 1956. november 6. – 11. között 6 db számozatlan lapszám, összesen 22.385 oldal”. Megjegyzendő, hogy a szöveg már nem pontos, időközben ugyanis nyilván sikerült az 1945 júniusa előtti hónapok digitalizálása is, tehát az oldalszám néhány százzal növekedhetett. Egy gyenge pont derült ki tájékozódásunk során: a cikkek szerzőinek neve (általában? soha?) nem kerül be a keresési folyamatba, találatokba (egy példa: Dobos Piroska neve számos helyen felbukkan, de cikke kapcsán nem; írását az „olvasás” tárgyszóra történő keresés kapcsán találtuk meg). Forrás: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Nepszabadsag/>

A Szabad Népet 1945-ben március 25-én indították újra Budapesten (a Népszava már január 26-án újraindult). Kerekítve tehát csaknem 23 ezer oldalnyi anyagból kerestünk: ha a kiválogatott könyvtári vonatkozású szövegeket tömören egymáshoz illesztjük, akkor hozzávetőlegesen 10–12 újságszámból állhatna össze.

A Szabad Népről és a kor sajtójáról tömör összegzés olvasható HORVÁTH Attila tollából (A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején. Bp.: Médiatudományi Intézet, 2013. 93 p. Médiatudományi Könyvtár, 7.). Elérhető itt:

- http://mtmi.hu/dokumentum/410/a_magyar_sajto_tortenete_mk7_w.pdf
- A „fordulat éve” előtti időszakban az MKP a sajtó terén a – szovjet segítséggel működtetett – papírkiutalással biztosította vezető szerepét. A fő vesztes a katolikus egyház volt. Ld. SZAJDA Szilárd: Fordulat vagy a folyamat betetőzése = Médiakutató, 2003. tél http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_4_tel/03_fordulat_vagy/
- Címünkben idézőjelbe tettük az 1947-től gyakran használt „kultúrforradalom” kifejezést. Ismeretes, hogy Kodály Zoltán kényes volt a helyes magyar nyelvhasználatra, s „elutasította – germanizmusként – a kultúr-előtagú összetett szavakat”. V. ö. DOBOZI Eszter: Kodály Zoltán nyelvészeti munkái. 492. p. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1314/131411.pdf>
- A SZN egyébként hol ezt a megnevezést használta, hol a „kulturális forradalom” jelzős szerkezetet (utóbbi fordult elő valamivel gyakrabban). Ez a pongyolaság még egy íráson belül is megjelent (pl. LUKÁCS György: Kultúrforradalom és népi demokrácia című (SZN, 1948. május 1. 8. p.) című írásában).
2. Új magyar közkönyvtárakat a magyar dolgozóknak. A haladó szellemű könyv a lelki újjáépítés eszköze = SZN, 1945. október 21. 3. p. A SZN megindulásáról, működéséről eleven kép rajzolódik ki Vásárhelyi Miklós interjújából: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Evasarhelyi-elvtars-maga-nem-erti-mirol-van-itten-szo%E2%80%9D>
  3. A totalitárius nyelvről célratörő összefoglaló BARÁTH Magdolna írása: A nyelv elrablása (Nyelv és totalitarizmus) https://www.jtpunion.org/spip/IMG/rtf/A_totalitarius_nyelv.rtf
  4. A reakció elleni fokozottabb harcot hirdette meg a Budapesti Nemzeti Bizottság = SZN, 1945. június 28. 1–2. p. Szeptember 2-án (5. p.) a lapban hír jelent meg arról, hogy Vas Zoltán (MKP) főpolgármester ismételen elrendelte az „iskolai könyvtárak újabb átkutatását”, mert csupán 150 ezer kötet fasiszta szolgáltattak be.
  5. HORVÁTH Márton: Szívós harcban = SZN, 1946. január 6. 1. p.
  6. MOLNÁR Miklós: Könyvet a nép kezébe = SZN, 1947. január 1. 13. p.
  7. A népkönyvtárakért. (kurzív szedéssel kiemelve) = SZN, 1947. január 19. 11. p.
  8. Ezer fáklya kigyulladt... Az ezredik népkönyvtár április 18-án nyílik meg = SZN, 1948. április 16. 4. p.; MÉRAY Tibor: Gondolatok az ezredik népkönyvtárban = SZN, 1948. április 18. 11. p.
  9. HORVÁTH Márton: Munkásság és művészet = SZN, 1947. május 4. 9. p.
  10. KESZI Imre: Olvas a nép... Egy üzemi és egy közkönyvtár napi életéből = SZN, 1947. szeptember 21. 9. p.
  11. Kiszolgálja vagy fejlessze munkásolvasói ízlését az üzemi könyvtár? = SZN, 1948. augusztus 11. 4. p.
  12. LUKÁCS György: Kultúrforradalom és népi demokrácia = SZN, 1948. május 1. 8. p. Horváth Márton az MDP Politikai Akadémiáján tartott 1950 februárjában tartott előadása (Magyar irodalom – szovjet irodalom) nagy terjedelemben támadja Lukácsot. (SZN, 1950. február 12. 6. p.)
  13. A Magyar Dolgozók pártjának programnyilatkozata. = Társadalmi Szemle, 1948. 4–5. 261. p.
  14. SZÁNTÓ Miklós: Ellenség a könyvtárakban! = SZN, 1949. július 24. 9. p.
  15. A cikk az ellenség-fóbiával nem áll egyedül. Már korábban követelte az újság, hogy „Tisztítsuk meg a munkáskönyvtárakat A SELEJT-KÖNYVEKTŐL” (kiemelés az eredetiben) = SZN, 1949. július 14. 6. p. Szántó cikkéhez pedig megérkeztek az „olvasói levelek”: az augusztus 4-i szám 6-ik oldalán egy segédmunkás (!) és egy ifjúsági vezető követeli, hogy a „káderesek” igazi könyvtárosokat válogassanak, az „elvtársak” pedig ahhoz, hogy haladjanak, rendszeresen olvassák a Szabad Népet. Majd a szerkesztőség is „ráerősít”, 10-én (6. p.) újabb terjedelmes cikk íródott: „Munkások, akik őrt állnak a kultúra frontján is” címmel. Ennek summája: „A munkásosztály megértette a Párt felhívását. Megértette, nem elég, ha őrt áll a termelés frontján, örködni kell a kultúra harci szakaszán is.” Említsük még meg, hogy már az év elején is napvilágot látott ilyen tartalmú cikk. L. M.: Sürgős rendezést! Egyre növekvő olvasótábor – s rengeteg selejtes könyv az üzemi könyvtárakban. = SZN, 1949. január 25. 10. p.
  16. DOBOS Piroska: Olvasómozgalom = SZN, 1949. október 16. 11. p. Dobos neve után ez áll: „Nagybudapesti Pártbizottság Agit-prop Osztály politikai munkatársa”. Neve a lap hasábjain 1945–46-ban gyakran bukkan fel előadóként a pártnapokat felsoroló listákban. A következő időszak számos olvasómozgalmi beszámolót kínál: ezekről majd az olvasás fejezetben számolunk be.
  17. Hozzáférhetőbbé teszi a szovjet tudomány eredményeit a most megalakult Országos Dokumentációs Központ = SZN, 1949. november 18. 6. p. – A cikk elég későn született, hisz ekkor már jószerevével eldőlt, hogy a központot létesítő, Gerő Ernő elnökletével működő Magyar Tudományos Tanács (MTT) nem veszi át az MTA helyett a tudomány irányítását, ehelyett a párt döntése az: meg kell szállni az MTA-t. – Az Országos Dokumentációs Központról ld. KÉGLI Ferenc: Hatvan éve alakultak meg a szakmai dokumentációs központok = Könyvtári Figyelő, 2009. 3. sz. 445–457. p. Az MTT

- létrejöttét és gyors eltűnését kiválóan írja le HUSZÁR Tibor könyve: A hatalom rejtett dimenziói – Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949. Bp.: Akadémiai K. 1995. 379 p.
18. Törvényjavaslat a Magyar Népköztársaság első ötéves teréről az 1950. január 1-től 1954. december 31-ig terjedő időszakra = SZN, 1949. december 4. 1–3. p.
  19. RÉVAI József: Kulturális és ideológiai téren is megkezdtük a felzárkózást a politikai és gazdasági téren elért eredményeinkhez = SZN, 1951. február 27. 4–8. p. (a könyvtári adatok a 6-ik oldalon)
  20. A népművelési munka valamennyi formáját fel kell használnunk kultúrforradalmunk továbbfejlesztésére. Révai József elvtárs felszólalása az országos népművelési értekezleten = SZN, 1951. szeptember 6. 5. p.
  21. LENKEI Lajos: A könyvtárak a népművelés várai = SZN, 1951. október 6. 6. p.
  22. A falu kulturális fejlődéséért = SZN, 1951. november 28. 1. p.
  23. NEMES Dezső: Könyvtáraink a fejlődés útján = SZN, 1952. május 8. 6. p. A lap két nappal korábban összefoglalta a kormányhatározat tartalmát: A minisztertanács határozata a könyvtárak fejlesztéséről = SZN, 1952. május 6. 5. p.
  24. Fejlesszük könyvtáraink munkáját! = SZN, 1952. augusztus 27. 1. p.
  25. A falu új kulturális és társadalmi életének központjai: a kultúrotthonok = SZN, 1952. augusztus 19. 1. p.
  26. Megkezdődött az első országos könyvtáros konferencia = SZN, 1952. november 29. 2. p.
  27. Rákosi Máttyás elvtárs beszéde = SZN, 1952. december 16. 3. p.
  28. A Központi Statisztikai Hivatal jelentése a népgazdasági terv teljesítésének 1952. évi eredményeiről = SZN, 1953. január 20. 1. p.
  29. KILIÁN Györgyné: „Szabadság miatt zárva” = SZN, 1953. november 3. 1. p. Kritikus olvasó levelet közöltek pár nappal előbb is, akkor falusi gondokról tudósítva. MOLNÁR Lajos: A könyv a falu dolgozóinak jó barátja = SZN, 1953. október 29. 1. p.
  30. Üzemi könyvtárainkról = Népszava, 1953. október 29. 1–2. p.
  31. Megkezdődött az országos könyvtáros értekezlet = SZN, 1954. március 26. 2. p.
  32. MIKÓ Zoltán: Teremtsünk rendet a könyvtárak körül. = SZN, 1954. november 10. 4. p. Az 1954-es ősz még Nagy Imre miniszterelnök dominanciája jegyében tel(hetet)t, talán a lapnál is, vagyis a SZN sem volt ekkor olyan zárt „pártközponti” lap, mint előtte és (egy darabig, 1956 nyaráig) utána. Könnyen lehet, hogy Nagy veje, Jánosi Ferenc népművelési miniszterhelyettes látta jónak (segítette elő) Mikó cikkének publikálását.
  33. Könyvtáraink hivatása = SZN, 1955. június 14. 1. p. A DISZ (Demokratikus Ifjúság Szervezete) teendőit az NON György, illetékes népművelési miniszterhelyettes korábban külön cikkben elemezte: Ifjúságunk kulturális nevelésének megjavításáért = SZN, 1955. június 5. 5. p. Non is említi: „A könyvtárakban jelvényt szerző mozgalmat indítunk az úttörő és DISZ-szervezetekkel karöltve.” A vezércikk írásakor építettek Darvas József népművelési miniszternek a Központi Vezetőség márciusi határozata és kulturális forradalmunk helyzete, különös tekintettel az állami irányítás megszüntetésére címmel tartott május végi előadására is (SZN, 1955. május 25. 3–4. p.). Darvas a könyvtárakról is szólt, a cikk ezt így foglalta össze: „könyvtáraink munkája a párt 1953. júniusi határozata után meggyorsult. [...] Ugyanakkor azonban a könyvtárosok nem kis része az utóbbi időben elhanyagolta a politikai és népszerű tudományos művek beszerzését és szinte kizárólag csak szépirodalmat vásárolt.” (i. m. 4. p.) Mindezen ideológiai és kultúrpolitikai manőverek közepette került sor a II. országos könyvtáros konferencia megrendezésére május 26–27-én. (Megkezdődött a II. országos könyvtáros konferencia. (SZN, 1955. május 27. 4. p.) A fő előadásokat Non miniszterhelyettes és Újhelyi Szilárd, a könyvtári főosztály új vezetője tartotta. A DISZ, a SZOT, a Népművelési, illetve az Oktatási Minisztérium által szervezett olvasómozgalom 1955 novemberében indult útjára, József Attila nevével díszítve. (Felhívás a József Attila olvasómozgalom elindítására = SZN, 1955. november 11. 4. p.
  34. Az üzemi könyvtárakról = SZN, 1955. október szeptember 24. 1. p.
  35. NON György: A kultúra demokratizálásáról = SZN, 1956. január 29. 5. p.
  36. A könyvbarát-mozgalom felhívása az olvasókhöz. = SZN, 1956. február 3. 4. p.
  37. KELLNER Bernát: Bővítsük, fejlesszük a könyvtárak hálózatát! = SZN, 1956. május 27. 2. p.
  38. A könyvkiadásban is tovább lépünk a kultúra demokratizálásának útján. Megkezdődött a magyar könyvkiadók konferenciája = SZN, 1956. szeptember 14. 4. p.
  39. A SZOT IX. teljes ülésének határozata a szakszervezetek kulturális nevelő munkájáról. = SZN, 1956. szeptember 29. 4. p.
  40. Magyarország fokozatosan bekapcsolódik az UNESCO

- munkájába. = SZN, 1956. szeptember 22. 1. p. A nyugat felé történő szakmai nyitás első jeleként még 1955 szeptemberében Varjas Béla főigazgató – hosszas főhatósági hezitálás után – végül részt vehetett az IFLA brüsszeli konferenciáján. = SZN, 1955. szeptember. 11. 6. p.
41. Kultúrelét a Szovjetunióban. = SZN, 1945. március 29. 23. p. A kor levegőjét érzékeltetve idézzük a lap május 12-i száma címloldalának felső sarkában olvasható Sztálin-idézetet: „Európa felett ezentúl a népek szabadságának és a népek közötti békének nagyszerű zászlaja fog lengeni”. Cserépfalvi Imre könyvkiadó moszkvai látogatásáról hozott érdemi könyvtári híreket (B. T.: Szabad nép, szabad kultúra. Cserépfalvi Imre Moszkva kulturális életéről. = SZN, 1945. július 25. 6. p.). Egy másik szovjet vonatkozású hír decemberben (8. 11. p.) azt közli, hogy a Szovjetunióban 77000 „nyilvános könyvtár” működik, az Egyesült Államokban viszont csak 7000. A 175 moszkvai könyvtárnak 1944-ben 7 millió látogatója volt, kik 20 millió kötetet kölcsönöztek. 1948. október végén (A világ legnagyobb könyvtárában. = SZN, 1948. október 31. 6. p.) a moszkvai Lenin Könyvtárról szól hosszú beszámoló, - ott már a mikrofilm használata is megvalósult. A továbbiakban nem célunk a szovjet információk közvetítése, annyi talán máris látható, hogy a propaganda elsőszámú feladatának tartotta a követendőnek állítandó szovjet példa megvilágítását.
42. Miért maradt ki az egy százalék kulturhozzájárulás a kollektív szerződésből? = SZN, 1946. július 26. 6. p.
43. Küzdelem az új olvasó közönségéért = SZN, 1947. február 12. 4. p.
44. MOLNÁR Miklós: „Küldjetelek könyvet...” = SZN, 1947. április 20. 3. p.– A NSZOB működéséről érdemi feldolgozás: CZIGLER Róbert: A Magyar Kommunista Párt törekvései a falusi lakosság könyvtári ellátásáért a koalíciós időszakban (1945–1948) = Magyar Könyvszemle, 1984. 4. 363–373. p.
45. Rendőrségi könyvtárak = SZN, 1947. október 10. 4. p.
46. F. K.: Lakatos Géza ifjúmunkás minden nap 3 órát gyalogol – 1 könyvért. = SZN, 1947. november 9. 9. p.
47. Visszhang = SZN, 1948. április 10. 7. p.– Az év augusztusában már kiderült, hogy vigyázni kell az üzemi könyvtárakkal is, nehogy méletyt terjesszenek, ld. 11-ik jegyzetünket.
48. Katonák a könyvtárban. Barányi tizedest a lélektan érdekl... = SZN, 1948. március 25. 4. p.
49. Könyvtárak munkaversenye = SZN, 1948. március 28. 9. p.
50. Rendszeres folyóirat- és könyvcseré-akció a Szovjetunióval = SZN, 1948. szeptember 5. 13. p.
51. Vasárnap megnyílik a Munkásotthonban a szakszervezeti könyvtár = SZN, 1948. szeptember 17. 7. p.
52. A legtöbb könyvtár látogatási ideje egybeesik az üzemi és közhivatali munkaidővel, – írja Dr. Szentgyörgyvölgyi Artúr a lapban: SZN, 1949. április 13. 7. p.
53. Munkások, akik őrt állnak a kultúra frontján is = SZN, 1949. augusztus 10. 6. p.
54. RIDEG Sándor: Tízezer könyv, új iskola Szikszón = SZN, 1949. december 3. 6. p.
55. K. L.: Kultúr munka kritika előtt és kritika után = SZN, 1949. október 12. 6. p.
56. Néhány cikk az olvasómozgalom témájában: Dobos Pirocska (ld. 11. jegyzetpontunkat); SZN, 1950. február 1. 4. p.; J. L.: A Ganz Vagonban indult meg az iparostanuló iskolák olvasómozgalma = SZ, 1950. február 8. 6. p. – Az Illés Béla-könyv értékelése itt: Munkások irodalomról, színházról, filmről = SZN, 1950. január 22. 11. p.
57. MOLNÁR Miklós: Kultúrforradalom = SZN, 1950. január 26. 3. p.
58. Az olvasómozgalom eredményei és feladatai = SZN, 1950. június 25. 10. p. November közepén átfogó cikk szolgál új számokkal. Eszerint kilenc hónap alatt 371 ankét zajlott le, mintegy 65 ezres hallgatósággal. Országosan a szerző szerint több ezer olvasókör működik, ebből csak Csongrád megye „18 községében 245 a számuk, mintegy 2200 résztvevővel.” F. S. [talán Fekete Sándor]: A békeharc jó fegyvere: a könyv = SZN, 1950. november 18. 6. p. Decemberben már olyan erős lehetett az olvasómozgalom, hogy a kor „szatirikus” hetilapja is megcsipkedhetette, miközben a címlapon Sztálin elvtárs képe alatt „Sztálin elvtárs vezetésével harcolunk a békéért!”-jelszót olvas a fiatal család. Több „szösszenet” – olvasói ankét felszólalói típusai - közül idézünk kettőből. A „kihangsúlyozó” így szólal fel: „Az előadó elvtárs az ő kitűnő, tökéletes, nagyszerű előadásában arról beszélt, milyen fontos az olvasómozgalom az ideológiai fejlődés szempontjából. Én csak ezt akarom, elvtársak, aláhúzni, kihangsúlyozni és kidomborítani.” A „konkrét” felszólaló szövege: „Az előadó nem mondott elég konkrétumot. Nem beszélt például az olvasómozgalom és a horgászat összefüggéseiről.[...] Eddig mindig csak a vizet bámultam, most egy idő óta közben olvasok. Elvtársak, nem fogják elhinni, de azóta több halat fogok.” Típus-felszólalók = Ludas Matyi, 1950. 52. sz. (december 22.) – Az olvasómozgalom széles merítéséről (egyben a fentről jövő direktívák hatalmáról) tanúskodik a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szerepvállalása is, amelyről VIHAR Béla költő számolt be az Irodalomtörténet című folyóiratban. Írásának címe: Az irodalom útja a néphez. Az irodalom-népszerűsítési munka szervezési és módszertani kérdéseiről = Irodalomtörténet, 1952. 1–2. sz. 248–254. p. Vihar nyíltan megírja, hogy a Társaság ebbéli

- munkáját a Népművelési Minisztérium irányítja. Jellemző a cikk vége. „Befejezésül ismét Zsdanov elvtársat idézzük: 'Egy sikeres mű egyenlő értékű egy megnyert csatával.' [...] Fegyvereket, ilyen fegyvereket kér és vár a magyar nép kultúrforradalma íróinktól, tudósainktól!” (254. p.)
59. A kisüzemi dolgozók kultúrotthonáról = SZN, 1950. július 27. 6. p.
60. Párthírek – Felhívás „A Rákosi-per” olvasására = SZN, 1950. június 27. 8. p.
61. KAMARÁS István – KATSÁNYI Sándor: Irodalomközvetítés az 1950–80-as évek olvasómozgalmaiban. In: KAMARÁS István: Olvasásügy. Pécs, Iskolakultúra, 2005. 23–69. p. (korszakunkról: 23–30. p.)
62. Betűre éhesek a dolgozók – de nem tudják megfizetni a könyveket = SZN, 1946. június 20. 6. p.
63. KESZI Imre: Olvas a nép... Egy üzemi és egy közkönyvtár napi életéből = SZN, 1947. szeptember 21. 9. p.
64. Kiszolgálja vagy fejlessze munkásolvási ízlését az üzemi könyvtár? = SZN, 1948. augusztus 11. 4. p.
65. L. M.: Sürgős rendezést! Egyre növekvő olvasótábor – s rengeteg selejtes könyv az üzemi könyvtárakban = SZN, 1949. január 25. 10. p.
66. SZÁNTÓ Miklós: Ellenség a könyvtárakban! = SZN, 1949. július 24. 9. p.
67. JURMICS László: Egy üzem, ahol a kultúra kezd igazi fegyverré válni = SZN, 1950. január 21. 6. p.
68. Több mint kétezeröttszáz üzemi könyvtárban... = SZN, 1951. június 20. 6. p.
69. KOVÁCS Gábor: Több gondot a Ganz Vagongyár könyvtárának munkájára = SZN, 1952. január 11. 2. p.
70. Az üzemi könyvtárakról = SZN, 1955. október szeptember 24. 1. p.
71. Őrizzük meg [...] = Népszabadság, 1. évf. 3. sz. 1956. november 4. 2. p.
72. BARANYAI Ilona: A kulturális forradalom szolgálatában – A könyvtárhálózat kilencéves eredményei = NSZ, 1958. január 16. 4. p.
73. Külön áttekintést érdemelne, hogyan dobálóztak a lap szerzői a számokkal (könyvtárak, állományok, gyarapítás, olvasók, kölcsönzés).

Beérkezett: 2017. április 4.

A tanulás és a tanítás értékelése

Az ELTE Tanárképző Központja által az Eötvös Kiadó gondozásában megjelentetett *Diszciplínák tanítása – a tanítás diszciplínái sorozat 4., A tanulás és a tanítás értékelése* címet viselő lektorált tanulmánykötet (szerk. Károly Krisztina és Homonnay Zoltán) 7. fejezetében olvashatók az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet oktatóinak közleményei:

7. Könyvtár és értékelés

Kiszl Péter: *Mérés és értékelés könyvtári környezetben* 299–315. p.

Barátné Hajdu Ágnes – Németh Katalin:
A könyvtárhászárhasználati órák értékelésének speciális módszerei 316–327. p.

Senkei-Kis Zoltán: *A könyvtárosképzés értékelése a hallgatók szemével* 328–338. p.

A tanulmánykötet-sorozat szerkesztőbizottságának tagja Barátné Hajdu Ágnes tanszékvezető és Kiszl Péter intézetigazgató is.

A kiadvány letölthető: www.eltereader.hu/kiadvanyok/karoly-krisztina-homonnay-zoltan-szerk-a-tanulas-es-a-tanitas-ertekelese/

Forrás: <http://elte-lis.blogspot.hu/2017/09/a-tanulas-es-tanitas-ertekelese.html>